

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	7
РОЗДІЛ 1. ОПИС ПОКРИТОНАСІННИХ РОСЛИН	
ЛІСОСТЕПУ УКРАЇНИ	10
<i>Tanacetum vulgare</i> – Пижмо звичайне.....	10
Питання для обговорення та самоперевірки.....	19
<i>Artemisia absinthium</i> – Полин гіркий.....	20
Питання для обговорення та самоперевірки.....	28
<i>Artemisia austriaca</i> – Полин австрійський.....	29
Питання для обговорення та самоперевірки.....	35
<i>Artemisia campestris</i> – Полин-нехворощ, полин польовий.....	36
Питання для обговорення та самоперевірки.....	45
<i>Artemisia vulgaris</i> – Полин звичайний, полин-чорнобиль.....	46
Питання для обговорення та самоперевірки.....	55
<i>Leucanthemum vulgare</i> – Королиця звичайна.....	56
Питання для обговорення та самоперевірки.....	64
<i>Achillea micrantha</i> – Деревій дрібноквітковий, д. дрібноцвітий.....	65
Питання для обговорення та самоперевірки.....	70
<i>Achillea millefolium</i> – Деревій звичайний.....	71
Питання для обговорення та самоперевірки.....	81
<i>Achillea ptarmica</i> – Деревій-чихавка, чихавка звичайна.....	82
Питання для обговорення та самоперевірки.....	90
<i>Erigeron canadensis</i> – Злинка канадська, пушник канадський.....	91
Питання для обговорення та самоперевірки.....	100
<i>Solidago virgaurea</i> – Золотушник звичайний.....	101
Питання для обговорення та самоперевірки.....	109
<i>Bidens cernua</i> – Череда поникла.....	110
Питання для обговорення та самоперевірки.....	119
<i>Bidens tripartita</i> – Череда трироздільна, ч. тридільна.....	120
Питання для обговорення та самоперевірки.....	129
<i>Eupatorium cannabinum</i> – Сідач коноплевий, с. конопляний.....	130
Питання для обговорення та самоперевірки.....	140
<i>Antennaria dioica</i> – Котячі лапки дводомні, к. л. звичайні.....	141
Питання для обговорення та самоперевірки.....	150
<i>Gnaphalium uliginosum</i> – Сухоцвіт багновий.....	151
Питання для обговорення та самоперевірки.....	160
<i>Helichrysum arenarium</i> – Цмин пісковий.....	161
Питання для обговорення та самоперевірки.....	170
<i>Omalotheca sylvatica</i> (<i>Gnaphalium sylvaticum</i>) – Сухітник лісовий (сухоцвіт лісовий).....	171
Питання для обговорення та самоперевірки.....	179
<i>Inula helenium</i> – Оман високий.....	181
Питання для обговорення та самоперевірки.....	190

<i>Pentanema britannicum (Inula britannica)</i> – Пентанема британська, оман британський, о. лучний.....	191
Питання для обговорення та самоперевірки.....	200
<i>Pentanema salicinum (Inula salicina)</i> – Пентанема верболиста, оман верболистий.....	201
Питання для обговорення та самоперевірки.....	212
<i>Galinsoga parviflora</i> – Незабутниця дрібноквіткова, галінсога дрібноцвіта, незабутниця дрібноцвіта.....	213
Питання для обговорення та самоперевірки.....	223
<i>Senecio vernalis</i> – Жовтозілля весняне.....	224
Питання для обговорення та самоперевірки.....	232
<i>Senecio viscosus</i> – Жовтозілля липке, ж. клейке, ж. липке.....	233
Питання для обговорення та самоперевірки.....	242
<i>Senecio vulgaris</i> – Жовтозілля звичайне.....	243
Питання для обговорення та самоперевірки.....	251
<i>Tussilago farfara</i> – Підбіл звичайний, мати-й-мачуха звичайна.....	252
Питання для обговорення та самоперевірки.....	261
<i>Arctium tomentosum</i> – Лопух повстистий, л. павутинистий.....	262
Питання для обговорення та самоперевірки.....	271
<i>Arctium lappa</i> – Лопух справжній.....	272
Питання для обговорення та самоперевірки.....	282
<i>Carduus crispus</i> – Будяк кучерявий.....	283
Питання для обговорення та самоперевірки.....	293
<i>Carduus hamulosus</i> – Будяк дрібногачкуватий.....	294
Питання для обговорення та самоперевірки.....	299
<i>Cirsium arvense</i> – Осот польовий.....	300
Питання для обговорення та самоперевірки.....	309
<i>Cirsium oleraceum</i> – Осот городній, о. овочевий, о.-храбуст.....	310
Питання для обговорення та самоперевірки.....	319
<i>Cirsium palustre</i> – Осот болотний, о. болотяний.....	320
Питання для обговорення та самоперевірки.....	330
<i>Cirsium vulgare</i> – Осот звичайний, о. ланцетолистий.....	331
Питання для обговорення та самоперевірки.....	341
<i>Oporordium acanthium</i> – Татарник звичайний.....	342
Питання для обговорення та самоперевірки.....	352
<i>Centaurea jacea</i> – Волошка лучна.....	353
Питання для обговорення та самоперевірки.....	361
<i>Psephellus marschallianus</i> – Псефелус Маршалла, волошка Маршалла, волошник Маршалла.....	362
Питання для обговорення та самоперевірки.....	367
<i>Psephellus sumensis</i> – Псефелус сумський, волошник сумський.....	368
Питання для обговорення та самоперевірки.....	373
<i>Serratula tinctoria</i> – Серпій фарбувальний, с. неозброєний.....	374
Питання для обговорення та самоперевірки.....	382

<i>Cichorium intybus</i> – Цикорій дикий, петрові батоги.....	383
Питання для обговорення та самоперевірки.....	391
<i>Crepis tectorum</i> – Скерета покрівельна.....	392
Питання для обговорення та самоперевірки.....	401
<i>Lapsana communis</i> – Празелень звичайна.....	402
Питання для обговорення та самоперевірки.....	412
<i>Taraxacum officinale</i> – Кульбаба лікарська.....	413
Питання для обговорення та самоперевірки.....	421
<i>Hieracium umbellatum</i> – Нечуйвітер парасольковий, н. зонтичний, н. окружковий.....	422
Питання для обговорення та самоперевірки.....	432
<i>Pilosella officinarum</i> – Волохатка лікарська, нечуйвітер волохатенький.....	433
Питання для обговорення та самоперевірки.....	443
<i>Sonchus arvensis</i> – Жовтий осот польовий.....	444
Питання для обговорення та самоперевірки.....	453
<i>Sonchus asper</i> – Жовтий осот шорсткий.....	454
Питання для обговорення та самоперевірки.....	463
Список латинських назв рослин.....	464
Список українських назв рослин.....	468
Список використаної літератури.....	470

Добрий пам'яті вчителів і колег
Івана Михайловича Григори та
Петра Михайловича Царенка
присвячується

ПЕРЕДМОВА

У першій частині посібника подано коротку характеристику Лісостепу України, а також новітні відомості щодо систематики 586 видів та 8 підвидів, що входять до 73 родин, 30 порядків і 13 клад покритонасінних рослин цієї зони відповідно до системи APG IV. Також наведено опис морфологічних особливостей і типів лісорослинних умов для 69 видів цих рослин, що входять до 33 родів, 13 родин, 6 порядків (Acorales, Alismatales, Asparagales, Liliales, Piperales, Poales) та трьох клад (Magnoliids, Monocots, Commelinids).

Друга частина містить опис морфологічних особливостей і типів лісорослинних умов наступних 133 видів цієї зони, які формують 67 родів, 11 родин, 4 порядки (Fabales, Poales, Ranunculales, Saxifragales) та шість клад (Monocots, Commelinids, Eudicots, Superrosids, Rosids, Fabids).

Третя частина окреслює вказані особливості та типи для 269 видів зони Лісостепу, які входять до 129 родів, 44 родин, 18 порядків та восьми клад (Eudicots, Superasterids, Superrosids, Asterids, Rosids, Fabids, Malvids, Lamiids).

У четвертій частині ці особливості та типи представлені для наступних 47 видів родини Asteraceae порядку Asterales кладу Campanulids.

У системі кладу Campanulids подано порядок Asterales, родину Asteraceae та 29 родів (*Achillea*, *Antennaria*, *Arctium*, *Artemisia*, *Bidens*, *Carduus*, *Centaurea*, *Cichorium*, *Cirsium*, *Crepis*, *Erigeron*, *Eupatorium*, *Galinsoga*, *Gnaphalium*, *Helichrysum*, *Hieracium*, *Inula*, *Lapsana*, *Leucanthemum*, *Onopordum*, *Pilosella*, *Psephellus*, *Senecio*, *Serratula*, *Solidago*, *Sonchus*, *Tanacetum*, *Taraxacum*, *Tussilago*) та 47 видами (*Achillea micrantha*, *A. millefolium*, *A. ptarmica*, *Antennaria dioica*, *Arctium lappa*, *A. tomentosum*, *Artemisia absinthium*, *A. austriaca*, *A. campestris*, *A. vulgaris*, *Bidens cernua*, *B. tripartita*, *Carduus crispus*, *C. hamulosus*, *Centaurea jacea*, *Cichorium intybus*, *Cirsium arvense*, *C. oleraceum*, *C. palustre*, *C. vulgare*, *Crepis tectorum*, *Erigeron canadensis*, *Eupatorium cannabinum*, *Galinsoga parviflora*, *Gnaphalium uliginosum*, *Helichrysum arenarium*, *Hieracium umbellatum*, *Inula helenium*, *Lapsana communis*, *Leucanthemum vulgare*, *Omalotheca sylvatica* (*Gnaphalium sylvaticum*), *Onopordum acanthium*, *Pentanema britannicum* (*Inula britannica*), *P. salicinum* (*Inula salicina*), *Pilosella officinarum*, *Psephellus marschallianus*, *P. sumensis*, *Senecio vernalis*, *S. viscosus*, *S. vulgaris*, *Serratula tinctoria*, *Solidago virgaurea*, *Sonchus arvensis*, *S. asper*, *Tanacetum vulgare*, *Taraxacum officinale*, *Tussilago farfara*).

Рід *Achillea* містить три види (*A. micrantha*, *A. millefolium*, *A. ptarmica*), *Antennaria* – один (*A. dioica*), *Arctium* – два (*A. lappa*, *A. tomentosum*), *Artemisia* – чотири (*A. absinthium*, *A. austriaca*, *A. campestris*, *A. vulgaris*), *Bidens* – два (*B. cernua*, *B. tripartita*), *Carduus* – два (*C. crispus*, *C. hamulosus*), *Centaurea* – один

(*C. jacea*), *Cichorium* – один (*C. intybus*), *Cirsium* – чотири (*C. arvense*, *C. oleraceum*, *C. palustre*, *C. vulgare*), *Crepis* – один (*C. tectorum*), *Erigeron* – один (*E. canadensis*), *Eupatorium* – один (*E. cannabinum*), *Galinsoga* – один (*G. parviflora*), *Gnaphalium* – один (*G. uliginosum*), *Helichrysum* – один (*H. arenarium*), *Hieracium* – один (*H. Umbellatum*), *Inula* – один (*I. helenium*), *Lapsana* – один (*L. communis*), *Leucanthemum* – один (*L. vulgare*), *Omalotheca* – один (*O. sylvatica* (*Gnaphalium sylvaticum*)), *Onopordum* – один (*Onopordum acanthium*), *Pentanema* – два (*P. britannicum* (*Inula britannica*), *P. salicinum* (*Inula salicina*)), *Pilosella* – один (*P. officinarum*), *Psephellus* – два (*P. marschallianus*, *P. sumensis*), *Senecio* – три (*S. vernalis*, *S. viscosus*, *S. vulgaris*), *Serratula* – один (*S. tinctoria*), *Solidago* – один (*S. virgaurea*), *Sonchus* – два (*S. arvensis*, *S. asper*), *Tanacetum* – один (*T. vulgare*), *Taraxacum* – один (*T. officinale*), *Tussilago* – один (*T. farfara*).

У характеристиці кожного виду подано його латинську та українську назви, морфологічну характеристику, належність до еколого-ценотичної групи, відношення до трюфності, світла, водного режиму, інформацію про природоохоронний статус (Зелена книга України, 2009; Офіційні переліки регіонально рідкісних рослин..., 2012; Перелік видів рослин..., 2021; Про затвердження переліків..., 2021), основну біоморфу, тривалість великого життєвого циклу, основні типи вегетації, типи надземних пагонів, типи підземних пагонів, екобіоморфу (біологічний тип) за К. Раункієром (Raunkiaer, 1937), ареалогічну формулу (Meusel, Jäger, Weinert, 1965), господарське використання, поширення у світі і на території України (GBIF, 2025; Екофлора України, 2000–2010; Определитель..., 1987; Флора УРСР, 1938–1965) та рисунок рослини (Eggenberg & Möhl, 2007; GBIF, 2025; iNaturalist, 2025; Jäger et al., 2017; Tertyshnyi, 2025; ukrbin, 2025 та ін.).

Подано відомості про рослини-індикатори лісорослинних умов (Вороб'єв, 1953; Елин, Мещеряков, 1973; Єлін та ін., 1987; Єлін, 1960; Определитель..., 1983; Шабарова, 1982; Юхновський, Левандовська, Хрик, 2013), діагностичні види синтаксонів відповідно до Прогнозу рослинності України (Дубина та ін., 2019) та участь видів у групуваннях, занесених до Зеленої книги України (2021). Назви синтаксонів узгоджені з Міжнародним кодексом фітосоціологічної номенклатури (ICPN) (Weber et al., 2000), раритетність біотопів – з Директивою Ради Європи (ДПЄ) 92/43/ЄЕС (Council..., 1992).

Рослини розташовано в алфавітному порядку в межах родів, роди – у межах родин, а родини – у межах порядків. Порядки розміщено згідно з системою APG IV (2016), латинські назви рослин та їхні синонімічні назви подано відповідно до новітніх номенклатурних досліджень (Bánki et al., 2025; WFO, 2025), українські назви таксонів – згідно з «Определителем высших растений Украины» (Определитель..., 1987), Словником українських наукових і народних назв судинних рослин (Кобів, 2004) та Флори УРСР (Флора УРСР, 1936–1965). Наголос у латинських та українських назвах таксонів подано згідно з відповідними зведеннями (Кобів, 2004; Чопик, Федорончук, 2015; Jäger et al., 2017).

Валідні назви видів рослин виділено напівжирним шрифтом, синонімічні – звичайним. Після характеристики кожного виду подано питання для самоконтролю.

Завершується посібник списками латинських і українських назв рослин та використаних джерел.

Мета цього навчального посібника – спроба синтезувати новітню й різновекторну інформацію про покритонасінні рослини Лісостепу України для студентів лісогосподарських і біологічних спеціальностей, учителів-біологів, а також для працівників лісового господарства й заготівельників рослинної сировини.

Автор висловлює щирю подяку рецензентам: доктору біологічних наук, професору завідувачу кафедри фармакогнозії та ботаніки Національного медичного університету імені О.О. Богомольця Мінарченко В.М., доктору біологічних наук, професору кафедри ландшафтно́ї архітектури та фітодизайну НУБіП України Поповичу С.Ю., доктору біологічних наук, старшому науковому співробітнику відділу систематики і флористики судинних рослин Інституту ботаніки імені М.Г. Холодного НАН України Федорончуку М.М., а також доктору біологічних наук, професору, заслуженому діячу науки і техніки України Якубенку Б.Є. за поради, побажання та слушні зауваження щодо навчального посібника та працівникам кафедри ботаніки, дендрології та лісової селекції Національного університету біоресурсів і природокористування України за сприяння виходу у світ цього посібника.

РОЗДІЛ 1. ОПИС ПОКРИТОНАСІННИХ РОСЛИН ЛІСОСТЕПУ УКРАЇНИ

До навчальних цілей розділу слід віднести вивчення морфологічних, еколого-ценотичних, созологічних особливостей рослин, їхнього природоохоронного статусу та поширення як на території України, так і у світі. Це сприятиме опануванню інтегральних і загальних компетентностей, зокрема, здатності вирішувати складні завдання та виклики практичного спрямування як у лісовому, мисливському господарствах, так і безпосередньо в навчанні з урахуванням комплексності й відповідності природним зональним умовам, поглиблюватиме знання та розуміння предметної області й безпосередньо професії, розвиватиме уміння використовувати здобуті знання у практичних ситуаціях і швидше оволодівати сучасними підходами для ефективної організації та ведення лісового господарства.

Tanacetum vulgare – Пижмо звичайне

Angiosperms Покритонасінні
Asterales Айстроцвіті
Asteraceae Айстрові
Tanacetum Пижмо

Багаторічна трав'яна рослина з горизонтально розпростертим, коротким, майже дерев'янистим кореневищем. Стебло прямостояче, просте або галузисте, борозенчасте, голе або слабкоопушене. Листки в загальному обрисі довгасті або довгасто-яйцеподібні, цупкі, слабковолосисті або голі, зверху з дрібними крапчастими залозками, найнижчі на черешках, решта сидячі, двічіпірчаторозсічені. Частки першого порядку ланцетоподібні, гострозубчасті, рідко майже цілокраї. Такі ж часточки має загальний черешок листка між первинними часточками, причому вони тісніше розташовані у верхній частині листка, до основи рідшають і зникають. Кошики напівкулясті, зверху майже плоскі, зібрані на верхівці стебла в густу щиткоподібну волоть. Зовнішні листочки обгортки яйцеподібно-ланцетні, загострені, внутрішні – довгасто-яйцеподібні, тупі, на верхівці та по краях бурувато-плівчасті. Усі квітки жовті, серединні двостатеві, лійкоподібно-трубчасті, на верхівці з п'ятизубчастим віночком, крайові або такі ж як і серединні, трубчасті, але лише з тричізубчастим віночком або з косо зрізаним і дуже маленьким язичком, що майже не переважає обгортку. Сім'янки сірі, з п'ятьма реберцями та коротким дрібнозубчастим краєм, рідше без нього.

На сухих луках, на берегах річок, на крайових частинах лісів, серед чагарників, біля доріг, канав, на полях, діагностичний вид синтаксонів *Artemisietea vulgaris* Lohmeyer et al. in Tx. ex von Rochow 1951, *Artemisio dniproicae-Salicion acutifoliae* Shevchyk et Solomakhina in Shevchyk et al. 1996, *Fragarion vescae* Tx. ex von Rochow 1951, *Galio veri-Aristolochietum clematidis*

Shevchyk et Solomakha in Shevchyk et al. 1996 – біотопи угруповань під охороною ДРЄ 92/43/ЄЕС (№ 92A0), *Galio veri-Aristolochion clematidis* Shevchyk et Solomakha in Shevchyk et al. 1996, *Onopordion acanthii* Br.-Bl. et al. 1936, *Tanacetum-Artemisietum vulgaris* Br.-Bl. (1931) 1949, індикатор свіжих суборів і сугрудів – В₂, С₂, заввишки 30–150 см, квітує VI–IX, апофіт випадковий, мезофіт, трав'яний полікарпик, гемікриптофіт, літньозелений, безрозетковий, короткореневищний, (m)-sm-temp-b.k₍₁₎-3-oz₁EURAS.

Поширення в Україні: на всій території (досить звичайно), у Криму та Карпатах (до підніжжя гір).

Загальне поширення: Австралія, Африка, Європа, Нова Зеландія, Північна та Південна Америка, тепліша частина Азії.

Господарське значення рослини: декоративне, дубильне, етеролійне, лікарське, отруйне, технічне, фарбувальне, харчове (рис. 4.491–4.499).

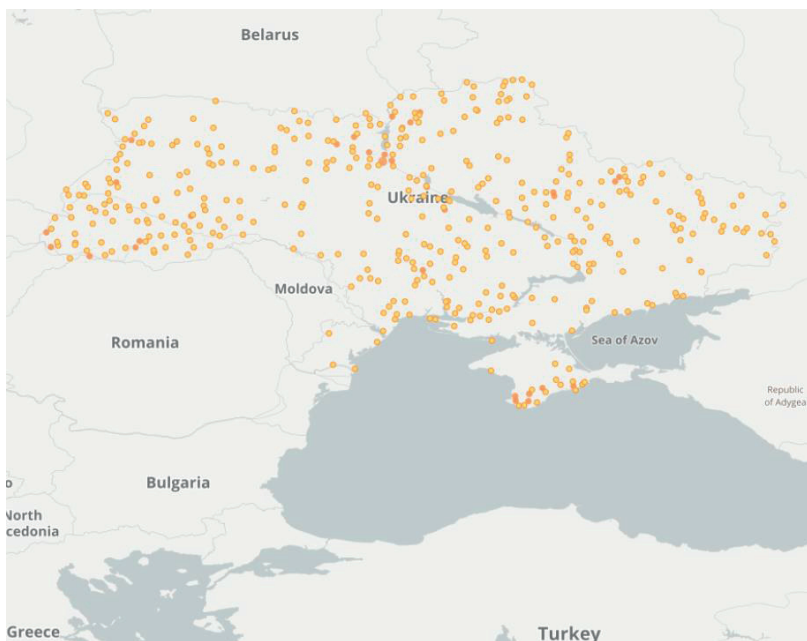

Рис. 4.491. Ареал *Tanacetum vulgare* в Україні [Occurrences *Tanacetum vulgare*..., 2025]